

АЁЛЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАДИГАН ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИ ПРОФИЛАКТИКАСИНING МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

САИДОВА СИТОРА АЛИШЕРОВНА
ИИВ Академияси Жиноятчиликка қарши
курашиши фаолияти факультети катта
ўқитувчи-методисти

Аннотация: Ўзбекистон Республикаси янги Конституциясининг 66-моддасида “Мулкдор ўзига тегишли бўлган мол-мулкка ўз хоҳишича эгалик қилади, ундан фойдаланади ва уни тасарруф этади.

Калит сўзлар: Мол-мулк, ҳуқуқни муҳофаза этувчи органлар, фирибгарлик, шарт-шароитлар, жиноят турлари.

Мол-мулкдан фойдаланиш атроф-муҳитга зарар етказмаслиги, бошқа шахсларнинг, жамият ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонуний манфаатларини бузмаслиги керак”лиги¹ белгиланган бўлиб, ўз ўрнида бу мулкни ҳимоя этишни таъминлаш эса ҳуқуқни муҳофаза этувчи органларнинг профилактика фаолиятидаги долзарб масала ҳисобланади. Шунингдек, судлар томонидан одиллик принципининг таъминланиши назарда тутувчи ҳуқуқий асослардан бири бўлган Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленуми қарорида “Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилиги ва ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиниши таъминланади ҳамда унга нисбатан ҳар қандай тажовуз қонун билан таъқиб этилади”²деб ёзилганлиги мулкка бўлган ҳуқуқларининг кафолатланганлигидан далолат беради. Шунинг учун мулкий ҳуқуқни амалга оширишга ҳар қандай ноқонуний аралашини ушбу ҳуқуқни жиддий бузиш деб ҳисобланади.

Шу ўринда таъкидлашимиз лозимки, Ўзбекистонда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, хусусан, аёллар ҳуқуқини таъминлаш давлат сиёсати даражасидаги устувор вазифалардан бири сифатида белгиланди. Охирги қисқа даврда мамлакатимизда аёллар ҳуқуқларини таъминлашда улкан муваффақиятларга эришилмоқда ва бу дунё ҳамжамияти томонидан муносиб баҳоланмоқда. Нозик хилқат дея эътироф этилиб, улуғлашиб келган айрим аёллар томонидан содир этилаётган жинойий фаолиятнинг ўсиши одамни ўйлантиради, айниқса, бу фаолиятнинг иқтисодиёт соҳасида ортиб бориши ачинарли ҳолат. Аёллар томонидан камдан-кам ҳолларда босқинчилик ва талончиликка жиноятлари содир этилади. Улар ўғрилиқ, фирибгарлик, ўзлаштириш ва растрата жиноятларини кўпроқ содир этса, эркақлар эса ўғрилиқ, босқинчилик ва талончилик жиноятларини кўпроқ содир этади.

Муаммонинг жиддийлиги шундаки, риволаниб бораётган мамлакатимизда сўнгги йилларда аёллар жиноятчилигининг кескин камайишига катта эътибор қаратилаётган бир пайтда, аёллар томонидан содир этилган фирибгарлик жиноятларининг салмоғи юқорилиги бўйича

1 Ўзбекистон Республикаси Конституцияси- <https://lex.uz/docs/6445145#6445659> (мурожаат вақти 13.11.2024-йил)

2 Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленуми қарори-<https://lex.uz/ru/docs/6523582?ONDATE=23.06.2023> (мурожаат вақти 13.11.2024)

сақланиб қолинмоқда. Шу боисдан барча давлат органлари ва жамоатчилик ташкилотларининг асосий васифаларидан бири ҳисобланган жиноятчилик, хусусан аёллар томонидан фирибгарлик жиноятининг содир этилиш сабаблари ҳамда уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаган ҳолда уларни барвақт олдини олиш борасида ҳамкорликдаги ишларни амалга оширишни тақозо этмоқда.

Биз томонимиздан кўриб чиқиладиган аёллар томонидан содир этилган фирибгарлик жиноятларини фош қилиш, процессуал ва тергов ҳаракатларини ўтказиш ўзига хос хусусиятларга эга. Суд-тергов амалиётида кузатилишича, жиноят содир этган аёллар ўғрилиқ, фирибгарлик, товламачилик, қасддан одам ўлдириш, талончилик ва босқинчилик жиноятларини чуқур ўйлаб, пухта режалаштирган ҳолда содир этишади.

Шунингдек, бундай жиноятларни фош этиш ва тергов қилишнинг мураккаб жиҳатларидан яна бири жиноят содир этиш жараёнида ва терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов босқичларида аёл шахсининг ўзига хос психофизиологик хусусиятлари, ҳолатлари билан боғлиқдир. Жиноят содир этиш сабаларининг асосий сабабаларидан бири аёлларнинг оилавий турмушдаги моддий ёки маънавий қийинчиликларга дуч келишлари ҳамда уларнинг мазкур муаммоларга қонуний ечимнинг мавжуд эмасдек кўриниши, ўзлари томонидан қайсидир маънода жавобгарлик белгиланиши ёхуд моддий қийинчиликларни ечими сифатида жинойий фаолиятнинг осон усулларидан фойдаланишларида кузатилади.

Янги Ўзбекистонда жиноят турларининг сифат ва миқдорий хусусиятларида ўзгаришлар рўй бериб келмоқда, шунингдек жиноят содир этган шахсларнинг демографик ҳолатларига ҳам эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Хусусан, 2023 йил давомида жиноят ишлари бўйича судлар томонидан 73797 нафар шахсга нисбатан 58418 та жиноят иши кўриб чиқилди, 1244 нафар шахс оқланиб, реабилитация қилинди. Қайд қилинишича, судланган шахслар сони 55763 нафарни ташкил этиб, шундан 17396 нафар шахсга озодликдан маҳрум қилиш ва 37077 нафарига бошқа турдаги жазолар тайинланган, 1290 нафар шахсга шартли ҳукм қўлланилган. Судланган шахсларнинг 49297 нафари эркак, 6466 нафари аёл, 20922 нафари ёшлар, (шу жумладан 1911 нафари вояга етмаган) ва 2123 нафари 60 ёшдан ошган шахслар ҳисобланади .3.

Республикамизда фирибгарлик жиноятларининг айниқса аёллар томонидан содир этилиши йилдан-йилга ортиб бораётганини кузатиш мумкин, жумладан: Фирибгарлик жиноятини статистик таҳлилига кўра, дунёда 2020-2021- йилларда фирибгарлик жиноятининг 27.3 фоизини⁴ аёллар улушига тўғри келганлиги, Республика бўйича эса 2020 йилда жами содир этилган жами фирибгарлик жиноятларининг 16.8 фоизини аёллар томонидан содир этилганлиги жуда ачинарли ҳолат⁵.

Бундан келиб чиқадиги, юқорида келтирилган маълумотлар аёллар жиноятчилиги нафақат мамлакатимизда, балки бутун дунёда долзарб муаммо сифатида талқин этилаётгани ва

3 <https://kun.uz/news/2024/01/25/2023-yilda-firibgarlik-jinoyati-eng-kop-sodir-etildi-oliy-sud> (мурожаат вақти 13.11.2024-йил)

4 <https://www.statista.com/statistics/461354/distribution-of-perpetrators-of-fraud-cases-by-gender/> (мурожаат вақти 13.11.2024-йил)

5 <https://siat.stat.uz/reports-filed/2927/table-data> (мурожаат вақти 13.11.2024-йил)

ушбу жиноятларнинг олдини олиш, унга қарши курашиш борасида тегишли чоратadbирларни амалга ошириш зарурлигидан далолат беради.

Ҳозирги кунда фирибгарлик жиноятлари содир этишнинг йилдан-йилга сони кўпайиб бораётганлиги ва уни содир этилиш усулларининг янгидан – янги шакллари кўлланилаётганлиги, фирибгарлик жиноятларининг бугунги замонавий қиёфаси ҳамда содир этилиш усулларидан келиб чиқиб ушбу жиноятга қарши курашиш долзарб масала эканлигини кўрсатмоқда. Шунга асосан аёллар томонидан содир этиладиган фирибгарлик жиноятларининг содир этиш сабаб ва шарт-шароитларини илмий-назарий жиҳатдан чуқур ўрганиш зарурати мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши ушбу турдаги жиноятларни профилактикасини таъминлаш учун имкон яратмоқда.

Назаримизда, ўрганилган расмий статистик маълумотлар реал вазиятни ўзида акс эттирмайди, чунки аёл фирибгарлардан жабр кўрган фуқароларимиз алданганларига қарамай, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар бермайди, сабаби эса андиша, оқибатда жиноятни ўз вақтида фош этилишига салбий таъсир кўрсатади.

Бундан шундай хулосага келишимиз мумкинки, ички ишлар идораларининг асосий вазифаларидан бири бўлиб аёллар фирибгарлиги жиноятларини барвақт олдини олиш профилактикасини такомиллаштириш, уларни фош этиш ва жиноят содир этган аёлларни жавобгарликка тортилишини таъминлаш, етказилган зарарни ўз вақтида бартараф этиш ҳамда аёлларни ушбу турдаги жиноятларни қайта содир этмаслик чораларини кўриши ҳисобланади.

Фирибгарлик жиноятларини содир этувчи шахс ёки жинойий гуруҳ аъзоларининг жинойий фаолиятлари ўта яширин режа асосида содир этилади. Жинойий гуруҳ аъзоларининг ўзаро аниқ белгиланган ҳолда амалга оширилади. Бундан шундай хулосага келишимиз мумкинки, аёллар томонидан содир этиладиган фирибгарлик жиноятларини олдини олиш масаласини ички ишлар органларининг асосий вазифалари қаторида эътибор қаратиш, унга нисбатан муросасизлик, барвақт олдини олиш, профилактикасини такомиллаштириш, уларни фош этиш ва жиноят содир этган аёлларни жавобгарликка тортилишини таъминлаш, етказилган зарарни ўз вақтида бартараф этиш чораларини кўриш, ушбу турдаги жиноятларни содир этган аёлларни қайта жиноят содир этмаслик чораларини кўриши асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Ўтказилган тадқиқотлар натижасини шуни кўрсатмоқда-ки, аёллар томонидан содир этилган фирибгарликнинг олдини олиш бўйича ўтказилган тадбирлар жуда самарали бўлади, агар улар мустаҳкам илмий асосга асосланган бўлса, минимал даражага эришиш мумкин. Бирок, бундай пойдевор махсус талаблар ва шартларга жавоб бериши керак. Бу борада бир қанча олимлар ўзларининг фикр мулоҳазаларини билдириб ўтганлар. Ўзбекистон олими Р.С.Алтиев айтганидек биринчи навбатда ижтимоий ҳаётда фуқаролар энг кўп фирибгарлик қурбони бўлаётган соҳаларни ажратиш олиш зарурлигини қайд этган ва қуйидаги турларга ажратган:

- банк соҳасидаги фирибгарлик;
- маиший соҳадаги фирибгарлик;
- давлат ҳаридлари соҳасидаги фирибгарлик;
- суғурта соҳасидаги фирибгарлик;
- юқори технологиялар соҳасидаги фирибгарлик (интернет соҳасидаги фирибгарлик, мобил алоқалар соҳасидаги соҳасидаги фирибгарлик ва бошқалар).6

Юқоридаги маълумотлардан маълумки, ушбу соҳаларни фаолиятини фирибгарлардан юқори даражада профилактика қилиниши зарур деб ҳисоблаймиз.

Ижтимоий тармоқларда бериб борилатган маълумотлардан ҳам кўриш мумкинки, бугунги кунда фирибгарликнинг қуйидаги турлари кенг тарқалмоқда:

1. *Сохта банк қозғозларидан фойдаланган ҳолда кредит олиш ва имтиёзли кредитлар олиш.*
2. *Омонатчилар ва инвесторлардан юқори фоизлар, дивидендлар тўлаш ёки бошқа ваъдаларни бажариш мажбурияти остида капитални олиш.*

3. *Катта фойда ваъдаси остида инвесторлардан (жисмоний ва юридик шахслардан) пул маблағларини жалб қилиш ва кейинчалик ўзгирлаш. Шу муносабат билан, фирибгарлар барча турдаги қимматли қозғозларни, шу жумладан халқаро қимматли қозғозларни сотадилар. Баъзан кўпроқ инвесторларни жалб қилиш учун улар тўловларни амалга оширишни бошлайдилар, лекин кутилмаганда улар тўхтатилади ва ўша пайтда олинган молиявий ресурслар (пул, валюта, қимматли қозғозлар) ўзлаштирилади;*

4. *Сохта ҳужжатлар ёрдамида барча турдаги кредитлар олиш.* Жисмоний шахсларга бериладиган максимал кредит миқдори, қоида тариқасида, 50 миллион сўмдан ошмаганлиги сабабли, фирибгарлар пул олиш учун катта миқдордаги маблағлар юридик шахслар тақдим этиши керак бўлган жуда катта ҳажмдаги ҳужжатлар тўпламини (таъсис ҳужжатлари, шу жумладан уларга ўзгартиришлар; молиявий ҳисоботлар; молия-хўжалик фаолиятини тавсифловчи ҳужжатлар; ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатлар, шунингдек балансда мол-мулк мавжудлигини тасдиқловчи ҳужжатлар) қалбакилаштириш. корхона варақаси ва бошқ.) қўлга киртиш;

5. *Интернет орқали фирибгарлик содир этиш* (Телеграм ижтимоий тармоғида кўшимча афзалликлар таклифи билан чиқиб телеграм ижтимоий тармоғи орқали банк карталардан пулларни ечиб олиш усули).

6. *Ўқишга киритиб қўйиш;*

7. *Уй-жой ва машина сотиб олиш ёки сотиш ва бошқа.*

Изланишларимиз давомида аёл фирибгарларни қуйидаги бир неча тоифаларга бўлишни лозим топдик:

Биринчи тоифа, аёл фирибгарларнинг хатти-ҳаракати турмуш тарзи ноқонуний ишлар билан шуғулланиш каби жиноий элементлар мавжуд бўлади. Уларда фойдали иш қилмаслик ноқонуний бойлик орттириш ҳисси юқори бўлади. Уларни яшаш манбаи меҳнатсиз даромад орттириш ҳисобланади;

иккинчи тоифа, фирибгар аёллар фирибгарликдан ташқари бошқа турдаги жиноятларни содир этади. Бу кўпинча ўғирлик жиноятларига таалуқлидир;

учинчи тоифа, фирибгар аёллар юқори малакага эга бўлишади. Жиноятни удабуронлик билан олдиндан пухта ўйланган режа асосида амалга оширади;

тўртинчи тоифа, кутилмаганда пайдо бўлиб сайёр фирибгарлик жиноятини содир этадиган (лўли) аёллар тоифаси.

Ҳозирги вақтда жамиятимизда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, мафкуравий, маънавий-ахлоқий шароитларнинг ўзгариб бориши муносабати билан биринчи гуруҳ субъектлари амалда фаол эмас, шунинг учун профилактика ишларининг асосий юки ички ишлар органлари зиммасига юклатилган.

Хусусан, ички ишлар органлари фаолиятининг хотин-қизлар томонидан содир этиладиган фирибгарликнинг олдини олиш борасидаги вазифалари алоҳида эътиборга лойиқ бўлиб, бу кўриб чиқиладиган ҳудуддаги ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналишларини белгилашда ва бунинг натижасида индивидуал фирибгар аёлларнинг кўпайишини олдини олиш муҳим ҳисобланади. Шубҳасиз, аёллар фирибгарлигини олдини олишда ички ишлар

органлари хотин қизлар масалалари бўйича профилактика инспекторларининг хизмати катта бўлади.

Хулоса ўрнида аёллар томонидан содир этиладиган фирибгарлик жиноятларини профилактикасини амалга оширининг назарий ҳуқуқий ва амалий жиҳатларини комплекс ўрганиш ва таҳлил қилиш асносида керакли натижаларга эришиш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

1) ноқонуний хатти-ҳаракатларга салбий муносабатни шакллантириш, шу жумладан, аёлларнинг жинойий фаолиятнинг салбий оқибатлари ва ғаразли жинойий ҳаракатлар учун жинойий жавобгарлик тўғрисида хабардорлик даражасини ошириш, оммавий ахборот воситаларида ваколатли ахборот сиёсатини олиб бориш;

2) фирибгарлик жиноятини содир этишга мойил бўлган аёллар билан профилактика тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш;

3) уюшган (меҳнат ва тарбия) аёллар гуруҳларида профилактика ишларини ташкил этиш;

4) ҳар бир аёлнинг ўз хатти-ҳаракати учун шахсий жавобгарликни шакллантириш;

5) хотин-қизлар масалалари билан шуғулланувчи жамоат бирлашмалари ва ташкилотларини шакллантириш, ривожлантиришни рағбатлантириш ва фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш.

Юқорида қайд этилган омилларнинг келажақда эътиборга олинishi аёллар томонидан содир этиладиган фирибгарлик жиноятларига қарши курашиш самарадорлигини оширишда ўзининг ижобий самарасини беради.

Фойфаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси <https://lex.uz/docs/-6445145>-(мурожаат вақти 13.11.2024-йил)

2. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленуми қарори-<https://lex.uz/ru/docs/6523582?ONDATE=23.06.2023>-(мурожаат вақти- 13.11.2024-йил)

3. Р.С.Алтиев.- Фирибгарликнинг жиноят ҳуқуқий ва криминолог жиҳатлари-2020 йил автореферат. 19-Б. (мурожаат вақти 23.07.2024-йил).

4. Статистик маълумот- <https://siat.stat.uz/reports-filed/2927/table-data>- (мурожаат вақти 23.07.2024-йил).